

Албена Митева работи в катедра „Агробизнес“. Нейните интереси са в областта на трудовата мотивация, организационните структури в земеделието, организационното поведение, устойчивото развитие на селските райони.

НАСОКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА КООПЕРАЦИИТЕ В БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

гл.ас. д-р Албена Митева

УВОД

През последните няколко години след приключване на поземлената реформа се създадоха нови условия за функциониране на организационните структури в отрасъла, в т.ч. и на кооперативните. Кооперативните организации са с над 115 годишна история, заемали са водещо място в производствената, финансовата и в обслужващата сфера в аграрния отрасъл. През последните 16 години развитието на кооперативните организации в земеделието налага като водеща структура земеделската производствена кооперация. Наред с нея, макар и в по-ограничена степен, се възстановяват традициите в организирането и функционирането на земеделските кредитни кооперации. Снабдителните, пласментните, маркетинговите, кооперациите за машинни и други услуги не успяха засега да се наложат в земеделския отрасъл.

Цел на разработката е да се анализира и оцени специфичният механизъм на функциониране на съвременните кооперативни структури в земеделието и да се посочат възможни решения и препоръки за бъдещото им развитие в периода на присъединяване на страната ни към Европейския съюз.

За постигане на целта се поставят за разработване следните основни задачи:

- да се изясни спецификата на функциониране и управление на кооперациите в земеделието при съвременните пазарни условия, като се направи кратък преглед на развитието на земеделската производствена кооперация в периода на реформиране на българското земеделие и протичащите предприсъединителни процеси.
- да се анализира развитието на кредитната кооперативна система в аграрния сектор в предприсъединителния период.

■ да се посочат конкретни решения и препоръки, свързани с усъвършенстване на кооперативния организационен статут и механизъм на функциониране при пазарни условия.

I. СЪЩНОСТ И ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА КООПЕРАТИВНИТЕ СТРУКТУРИ В ЗЕМЕДЕЛСКИЯ ОТРАСЪЛ

1. Същност на кооперативния статут и особености на функционирането му в условията на аграрния сектор

Оценката на същността и особеностите на съвременната българска земеделска кооперация се основава на общоприетото разбиране за кооперацията като частна организационна форма на бизнес, който се ползва и контролира от собствениците, а резултатите от него се разпределят между членуващите в нея кооператори, т.е. тя е автономно сдружение на доброволно обединили се хора за задоволяване на общите им икономически, социални и културни нужди посредством съвместно осъществявано и с демократично управление предприятие.

Според някои автори (7, 8, 9) това е организация, която се базира на следните три концепционни начала:

- тя е колективен собствен бизнес, който се ползва от членовете му;
- кооперативният бизнес се контролира от собствениците му;
- резултатите от кооперативния бизнес се разпределят между собствениците му

В кооперативната теория на тези ключови характеристики се базира и т.нар. „пропорционално“ (2, 19) разбиране за кооперацията. На тази основа Бартън /19/ дефинира кооперацията като „... частен бизнес, който се организира и води от членовете си за удовлетворяване на икономическите нужди на собствениците му, които осъществяват контрола, стопанисват и вземат решение за разпределение на дохода, пропорционално на участието си, т.е. членовете участват в управлението, инвестират капитал и разпределят дохода помежду си пропорционално на използването на кооператива.“ Този подход отговаря в пълна степен на определението за кооперативна организация, формулирано на Международния кооперативен конгрес през 1995 г. в Манчестър: „Кооперацията е колективна демократически управляема организация, явяваща се доброволно сдружение на хора, основана на принципа за подобряване на общите икономически, социални и културни блага“.

/1/ Определящите характеристики на кооперацията са:

- възможност за доброволно и свободно сдружаване и оттегляне от предприятието;
- демократична структура, при която всеки член има един глас (или ограничен брой гласове), мажоритарно вземане на решенията и избрано ръководство, което се отчита пред членовете си;
- равноправно, честно и справедливо разпределение на икономическите резултати;

Въз основа на тези характеристики Международният кооперативен съюз променя кооперативните принципи на своя редовен конгрес през 1995 г. и отразявайки настъпилите социални и икономически промени, прави актуализация на коопера-

тивните принципи, като ги определя на: „доброволно и отворено членство“, „демократичен контрол на членовете“, „икономическо участие на членовете“, „автономност и независимост на кооперацията“, „обучение, квалификация и информация“, „коопериране между кооперациите“ и „грижа за обществото“.

Ползите, които членовете на кооперациите в земеделието получават, зависят от техния вид. Когато те са земеделски производители, тези ползи обхващат качествени входни ресурси на ниски цени и ефект от мащаба; достъп до пазарите за тяхната продукция и по-голям контрол върху добавената стойност. При кредитни кооперации ползите за техните членове включват стабилна възвръщаемост за техните спестявания и достъп до кредити при по-нисък лихвен процент.

На основата на тази дефиниция на кооперативната същност вниманието в настоящата разработка е съсредоточено главно върху причините и предпоставките за участие в кооперацията в земеделието и тяхната връзка с ефективността, конкурентоспособността и стабилността на кооперативната форма на организация.

Специфичното функциониране и управление на съвременната земеделска кооперация се изяснява освен с типичните си характеристики на кооперация и с нейните особености, като организационна форма. Според някои автори [3, 9, 11] земеделската производствена кооперация се характеризира с прекомерно големия брой членове, които не участват с труда си в кооперацията и в повечето случаи не живеят на територията на същото населено място. Поради малкия размер на поземлената им собственост и постоянното градско местожителство на тези поземлени собственици участието в кооперацията най-често е временно решение с всички произтичащи от това последици – ниска степен на мотивация за участие в колективните органи на управление, незаинтересованост от бъдещото развитие на кооперацията и други.

На второ място – това са прилаганите разпределителни механизми, които в редица случаи не съответстват на същността на кооперативната организация и не стимулират нарастването на производствените крайни стопански резултати.

За разлика от „традиционната“ фирма, която по определение „цели максимизация на печалбата“, земеделската кооперация има не само стопански, но и социални функции. Кооперациите често играят ролята едновременно на работодател, арендатор и дори средище за натурален обмен. В тази общност едни и същи лица (съкооператорите) са не само собственици, но и наемодатели, и наемни работници. Понякога съкооператорите поемат ролята и на кредитори и/или дори клиенти на собствената си „фирма“. Това се случва, когато съкооператорите заплащат авансово обработката на земята като в края на сезона получават готова продукция за лично потребление (например среден добив от зърно или хляб на субсидирана от кооперацията цена). По този начин земеделските кооперации до голяма степен съчетават функциите на производствени и потребителски сдружения със социална (преразпределителна) роля.

На трето място – не винаги се създават необходимите връзки и пропорции между производствените фактори, което не позволява осъществяването на ефективна дейност и високи резултати. Наблюдават се и ежегодни промени в размера на обработваемата земя и броя членове, което затруднява спазването на агротехническите изисквания и др.

На четвърто място – кооперативните устави не във всички случаи гарантират стабилност на организационното формиране, тъй като не включват ограничителни норми по отношение на членството като минимален срок на членство, процедури по напускане и др.

На пето място – неравностойно положение в сравнение с останалите организационни структури в отрасъла (еднолични търговци, земеделски производители и др.) относно счетоводното отчитане, данъчното облагане и др.

На шесто място – недостатъчна квалификация на ръководния персонал и липса на специалисти в областта на технологията и икономиката.

Може да се обобщи, че българската земеделска кооперация в момента безспорно е доброволно организиран частен бизнес, който се контролира от собствениците си, но услугите и резултатите от него се ползват само от определен ограничен кръг собственици, живеещи на територията на землището на кооперацията. Те на практика единствено засега са заинтересовани от бъдещото успешно развитие на тази форма на организация. Преобладаваща част на членовете с градско местожителство предпочитат да си гарантират текущ доход, независимо от бизнес резултатите и потребностите за бъдещото развитие на кооперацията. С това може да се обясни проявяващия се негативен ефект от съчетаването на равното право на участие в управлението с големия брой членове, а в някои случаи и с усложнения разпределителен механизъм, прилаган в кооперациите.

Преобладаващата част от кооперативните производствени структури имат характеристики на селскостопански производствени единици с основен предмет на дейност производство на селскостопанска продукция и/или извършване на механизирани и други услуги.

2. Основни етапи на развитието на съвременната българската земеделска производствена кооперация

В аграрикономическата литература условно се разграничават три етапа в развитието на земеделските кооперации в България след 1989 година. Трансформацията на земеделските производствени кооперации е пряко свързана с приемането на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи и Закона за кооперациите през 1991 г., който поставя началото на първия етап, продължил до възстановяването на поземлената собственост в мнозинството от населените места. След ликвидация на съществуващите в началото на 90-те години колективни производствени структури (1992-1994 г.), много поземлени собственици избраха да обединят земята си и други ресурси в земеделски производствени кооперации.

Главните причини за предпочитането на кооперацията като форма на организация на производството са свързани с миграцията на преобладаващата част от поземлените собственици в градовете, с ниския среден размер на поземлената собственост и ограничените възможности на нея да се организира производство, с икономическата криза и др. При това Законът за кооперациите създаде опростена процедура за постъпване и напускане на кооперацията, което я направи привлекателно, макар и временно решение за голяма част от поземлените собственици. Членството в кооперация позволи на повечето от тях да изчакат да се

развие поземления пазар и едва по-късно да вземат окончателното решение за начина на реализация на собствеността си. Създаването на ДФ „Земеделие“ и провежданата аграрна политика също допринесоха за нарастване броя на тези организационни структури.

Голяма част от проблемите на функционирането на земеделските производствени кооперации през началния етап на структурната реформа у нас се коренят във факта, че всички новоизградени производствени кооперации, независимо от организационната си форма и статут, осъществяваха дейността си на предоставена за временно ползване земя. При това общинските поземлени комисии през този етап в по-голямата част от землищата ежегодно преразпределяха площите в зависимост от промяната в броя на желаещите да организират нови собствени фамилни арендни стопанства или да участват в кооперации. Тази тенденция се прояви особено силно след 1994 година, когато броят на частните земеделски стопанства рязко нарасна в сравнение с предшестващата година.

В началния етап на организиране на кооперациите, ръководствата и председателите им бяха със силно ограничени възможности ефективно да ръководят и управляват новосъздадените структури. Главните причини за това бяха:

- трудностите при вземане на управленски решения, произтичащи от демократичния механизъм на управление на кооперациите;
- трудностите при ползване на кредитни ресурси, свързани с ниската ликвидност на предоставените активи за залог срещу получаваните заеми;
- минималната държавна подкрепа, която в голяма част от случаите се свеждаше само до нисколихвено кредитиране на текущата издръжка на производството;
- промените във външнотърговския режим за търговия със селскостопански продукти и неефективната маркетингова дейност на земеделските кооперации;
- изграждане на кооперациите без предварителни проекти и решения за оптималното съчетаване на различните производствени фактори;
- ниската управленска подготовка на ръководствата на кооперациите.

Данните от този период (таблица 1) показват, че ежегодно се регистрират между 600 и 800 земеделски производствени кооперации, като в края на 1997 г. те достигат 3229 броя със среден размер 7539 дка и 231 души среден брой учредители (14, 15). В резултат още тогава относителният дял на обработваемата земя в кооперациите достига 41.7 % от целия поземлен фонд на страната.

Таблица 1

Динамика на промените в броя и основните характеристики на земеделските производствени кооперации в периода на аграрна реформа

Години	Брой кооперации	Ср. размер на обр. земя (дка)	Отн. дял на обр. земя в кооперациите – %	Среден брой учредители
1	2	3	4	5
1992	347	1930	1,44	
1993	1230	6149	16,29	218
1994	1873	7166	28,9	250

Продължение

1	2	3	4	5
1995	2815	7669	45,9	258
1996	3213	7622	42,4	229
1997	3229	7539	41,7	231
1998	3269	7425	40,3	234
1999	3237	6762	37,5	
1999/00	3125	7098		
2003	1992	5865	38,5	

Източник: Дирекция „Агростатистика“ към МЗГ и НСИ.

Земеделските производствени кооперации през този период са разпространени основно в типичните полски райони, където в над 80% от землищата са създадени кооперативни структури - основно в Русенска, Варненска и Бургаска област. В Ловешка и Пловдивска област между 50 % и 80 % от земята се обработва на кооперативни начала. В Хасковска и Софийска област този дял е под 50 %.

Вторият етап от развитието на кооперациите започна практически след 1996-97 г., когато броят и съставът на земеделските производствени кооперации относително се стабилизира. След 1998 година в следствие на влезли в сила планове за земеразделяне в отделни селища се наложи преразглеждане на производствената структура на някои кооперации, промени в начина на редуване на културите и в размера на отделни сеитбооборотни полета. Това доведе и до корекции в размера на стопанствата, а в отделни случаи и до сливане и преобразуване на отделни кооперации. През периода 1997-1999 г. броят на земеделските производствени кооперации е относително постоянен. В значителна част от тях се наблюдаващо влошаване на икономическото и финансовото състояние, дължащо се главно на избраната производствена специализация, неблагоприятните климатични условия, ниските цени, слабости в маркетинговата им дейност, непоследователната държавна политика в зърнения сектор и др. Негативно влияние започва да оказва и потребителската тенденция при разпределението на дохода в много кооперации, минималните отчисления за поддържане и обновяване на машинно-тракторния парк, последиците от проведената ликвидация и др. Поради невъзможността да възстановят дължимите суми по ползвани кредити от фонд „Земеделие“ и търговски банки, редица кооперации срещат затруднения в осъществяването на производствения процес. Част от тях предоставят земите на своите членове за обработка от други производители по договор за наем, като често им заемат и машинно-тракторния си парк. Друга част от кооперациите не изплащат рента на членовете си или пък изплащаната рента има символични размери.

Главно по тези, а и по редица други причини в края на 1999 г. бяха направени корекции и допълнения към Закона за кооперациите. Те следваше да бъдат отразени в уставите, като се предвиждаше пререгистрация на кооперациите. Независимо,

че повечето промени защитаваха правата на собствениците, практическата им реализация затрудни редица кооперации, които през следващите години преустановиха дейността си.

Третият етап от развитието на земеделските производствени кооперации е свързан с опита за отстраняване на някои от най-съществените противоречия в организационния им статут. Това стана с усъвършенстване на кооперативното законодателство и внесените промени в него през 1999 и началото на 2003 г. Направените поправки в законодателството предвиждат задължително изискване земеделските земи да се ползват от кооперациите на арендна или наемна основа. Това решение създаде предпоставки за намаляване на конфликтните ситуации при ежегодното определяне на рентните плащания и на сеитбооборотните площи на отделните кооперации. То безспорно повиши нивото на защита на интересите на поземлените собственици и създаде допълнителни възможности за икономическа реализация на собствеността върху земята. Независимо от това промените в закона от 1999 г. не създадоха условия за усъвършенстване на управлението на кооперациите, тъй като поземлените собственици продължиха да членуват в земеделските производствени кооперации само с внесена от член-кооператорите земя с всички произтичащи от това права.

За разлика от другите форми (8) на организация на земеделското производство, прилагащи арендна организация, където арендаторът има права самостоятелно да определя производствената си специализация и да управлява производствения и възпроизводствения процес на стопанството си, кооперативният организационен статут и съответстващият му механизъм при тази организация създават допълнителни трудности. На практика се сключва договор между поземления собственик и избрания от самия него председател на кооперацията. Тази законодателна норма бе преразгледана с промените на Закона за кооперациите от 2003 година, с които се разширяват правата за избор на поземлените собственици, както и начина на стопанисване на техните земи, срока за арендуване и вида на наемане. Опростена е процедурата за сключване на договори и е възможно прилагането на по-гъвкав механизъм за плащания в рамките на договора и други.

Независимо от променения начин на предоставяне на земеделските земи за колективно обработване с тези промени на кооперативния закон не се подобряват съществено условията за осъществяване на земеделското производство. По-голямата част от кооперациите, които наемат земя, не могат да изградят трайни сеитбообръщения, което намалява мотивацията им за дълготрайни инвестиции и за създаване на нови трайни насаждения. Причина за това е предпочитанието на поземлените собственици да предоставят земите си за ползване от кооперациите под наем с едногодишен договор.

Може да се обобщи, че направените поправки и допълнения към Закона за кооперациите (16) внасят само някои частични подобрения, свързани с управлението на кооперациите, тъй като независимо от начина на членуване се запази основополагащия се управленски принцип на равно право на участие в кооперативните управленски органи. Това най-вече се отнася за кооперациите, които са с голям брой членове без трудово участие, както и при тези, които ползват наемен производствен и мениджърски персонал. При тях участващите член-кооператори нямат еднакви мотиви и интереси, свързани с бъдещото развитие. В резултат на това не е еднаква заинтересоваността им за ускорено икономическо укрепване на

кооперацията. Опитът показва, че при тези кооперации преобладават потребителски и корупционни тенденции, както и незаинтересованост от развитието и усъвършенстването на материалната база и от прилагане на съвременни технологични решения.

Тези причини водят до ежегодно прекратяване дейността на между 150 и 600 земеделски производствени кооперации след 1999 година. Темпът на ликвидация на земеделските производствени кооперации продължава да е висок – между 200 и 300 кооперации на година влизат в процес на ликвидация на дейността. Друга голяма част прилагат стратегия за ограничаване на земеделското производство и промяна на основния си предмет на дейност с цел оцеляване. Данните от таблица 2 показват, че през 2003 г. функционират само около 55 % от съществуващите през 1998 г. кооперации, като в някои райони са преустановили дейността си около и над половината кооперации.

Таблица 2

Промени в броя, използваната земеделска земя и средния размер на земеделските кооперации през 2003 г. в сравнение с 1998 по области

Райони на планиране	Използвана земя през 2003 г. в сравнение с 1998 г. в %	Брой зем. кооперации през 2003 в сравнение с 1998 г. в %	Ср. размер на изп. зем. земя през 2003 г. в сравнение с 1998 г. в %	Отн. дял на кооперациите в изп. зем. земя през 2003 г. в %
Северозападен	29,18	42,90	68,02	37,46
Северен	64,52	65,69	98,21	52,34
Североизточен	52,51	50,42	104,15	40,39
Югоизточен	37,16	55,58	66,86	31,36
Южен Централен	35,00	55,66	80,30	35,00
Югозападен	15,68	59,38	75,88	15,68
България - общо	49,10	54,94	89,37	38,51

Източник: МЗГ, Отдел „Агостатистика“.

Това е съпроводено с намаляване на относителния дял на използваната от тях земя – над два пъти за страната като цяло, а в някои райони – повече от пет пъти. Най-много намаляват земите, обработвани от кооперативните структури в Югозападния и Северозападния район. Във Видинска и Кърджалийска област те са намалели между 8 и 20 пъти!

Най-слабо е значението на земеделските производствени кооперации в планинските и полупланинските райони – в тези части на Кюстендил, Кърджали, Смолян относителният дял на използваната от тези структури земя варира между 1 и 3%. На другия полюс са Пернишка, Силистренска и Плевенска област, където относителният дял на земята, обработвана от кооперации, е над 60 %. Земеделските производствени кооперации имат първостепенна роля като земеделски производители в 11 области на страната.

Намаляването на броя на кооперациите е съпроводено с нарастване на средния размер на използваната земя само в 5 области, като лидер е Шумен с над 66%. В други пет области средният размер на тези формирования се запазва, а в останалите 18 области намалява. Най-голямо е намалението на средния размер в областите Кърджали, Смолян, Монтана и Ямбол. Това води до широки граници, в които варират средните размери на земеделските производствени кооперации. Най-ниски са тези размери в планинските и полупланинските райони поради ограничените площи там. В типичните зърнопроизводни райони средният размер на земеделските производствени кооперации е най-висок, което се обяснява със спецификата на производствената специализация. Понастоящем тези структури произвеждат около 50% от зърнените и майслогайните култури.

Земеделските производствени кооперации в типичните селскостопански райони на страната са основни производители на зърнени, технически и фуражни култури. (15) Те осигуряват заетост на селското население и са главни участници на локалните пазари на земеделска продукция и механизирани услуги. Земеделските производствени кооперации от тези райони имат изцяло пазарно ориентирана стратегия, като една част от продукцията им е предназначена и за реализация на външни пазари.

При условията на планинските и полупланинските селски райони на страната земеделските производствени кооперации имат много по-ограничено разпространение. Преобладаващата част от тях в тези райони са с предмет на дейност, изцяло ориентиран към производствената дейност на фамилните стопанства на техните член-кооператори. Член-кооператорите им ежегодно възлагат вида и обема на производствата и осигуряват средства за финансиране на текущата стопанска дейност. Кооперациите произвеждат основно фуражи и друга селскостопанска продукция, която е необходима за изхранване на животните, отглеждани във фамилните стопанства на техните членове и изпълняват механизирани услуги със специализирана селскостопанска техника, която фамилните стопани не са в състояние сами да стопанисват и ефективно да експлоатират. Земеделските производствени кооперации от този тип допринасят за развитие на фамилните стопанства чрез използване предимствата на едрото производство и спомагат за ефективно използване и поддръжка на високопроизводителната и скъпоструваща селскостопанска техника.

През последните години икономическото и финансовото състояние на тези кооперации постоянно се влошава. Причини за това са ниските доходи, които те получават, и невъзможността да заделят необходимите средства за обновяване и поддържане на материално-техническата база. Поради това около 250-300 броя кооперации от тази група преустановиха своята дейност или са в процес на преобразуване на своя организационен статут в друг, който им осигурява допълнителни външни финансови средства, необходими за укрепване на техния икономически статут.

В практиката на аграрния бизнес в България функционират и вертикално интегрирани кооперации, които в своя състав имат собствени преработвателни и търговски предприятия. По организационен статут тези земеделски кооперации до голяма степен се доближават до статута на капиталовите дружества, тъй като някои от тях имат съучастия в други търговски дружества и формират уставния си капитал освен на дялов и на акционерен принцип. Вертикално интег-

рираните кооперации прилагат изцяло пазарноориентирана стратегия, като освен с производство на селскостопанска суровина осъществяват преработвателна, търговска и външнотърговска дейност. През последните години една част от тези кооперации приватизират кооперативното си имущество и изцяло преминават на дружествен организационен статут.

Може да се обобщи, че съществуват големи различия по отношение значението на земеделските кооперации за икономиката на селските райони. Кооперациите са относително по-атрактивна организационна структура в селищата със запазено кооперативно имущество от предшестващите организационни структури. Там, където беше разпродадено цялото имущество, значителна част от собствениците или техните наследници успяха да изградят фамилни стопанства, а по-късно те създадоха кооперациите като обслужваща инфраструктура, която им осигурява входни ресурси и ги подпомага при реализация на продукцията. (4, 5, 11)

Причина за влошеното икономическо състояние на част от кооперациите е, че те не са особено активни при използването на средствата по фонд „Земеделие“, програма САПАРД и други предприсъединителни фондове. По данни на ДФ „Земеделие“ през 2002 г. по краткосрочните финансови линии на фонда са подпомогнати около 420 кооперации, а по трите инвестиционни програми „Растениевъдство“, „Животновъдство“ и „Пряко кредитиране от ДФ „Земеделие“ за покупка на селскостопанска техника“ в областните дирекции са постъпили молби за инвестиционни кредити на 19 кооперации, от които 9 са одобрени, а 10 са в процес на проучване и анализ. Към края на месец декември, 2002 г. 59 кооперации имат непогасени задължения на обща стойност 590 хил. лв. Най-голям е броят на длъжниците в области Добрич, Стара Загора, Силистра и Враца. (13)

През 2003 г. по програма САПАРД са одобрени само 143 проекта на кооперации, което е едва 24 % от всички одобрени проекти. Този нисък дял не отговаря на ролята на кооперациите в аграрния отрасъл. Одобрената субсидия възлиза на 24 млн. лева, което е само 19 % от всички одобрени субсидии. Средният размер на одобрената субсидия е 168 хил. лева.

Въпреки свиването на стопанската роля на земеделските кооперации, те все още съставляват ключов сегмент от отрасъла. В тях работят средногодишно 29,4 хил. души. (4, 6)

Резултатите от дейността на земеделските кооперации дават основание за извода, че кооперативната форма на организация значително е намалила своето значение за икономиката на голяма част от типичните селскостопански райони на страната. Заедно с външните условия и предпоставки, свързани с прехода, причините за сегашното състояние на земеделската производствена кооперация се дължат и на нейните особености като организационно формиране. Сред тях съществено влияние имат членският състав, разпределителните механизми, качеството на субективния фактор и др.

От друга страна намаляването на значението на земеделските производствени кооперации доведе до влошаване на социалния статус на живеещите в малките села, където те бяха единствените действащи стопански организации изпълняващи и редица социални функции. Това повиши дела на неизползваемите земеделски земи, ликвидира възможността фермерските стопанства да ползват механизирани услуги от кооперацията, да бъдат снабдявани с фураж за животновъдството си и др.

2. Състояние и проблеми на функционирането на земеделските кредитни кооперации

В началото на 20 век България е имала сравнително добре развита кооперативна система, в която наред с кредитните кооперации/популярни банки са съществували и работили активно производителни кооперации от различни отрасли, потребителни, земеделски, снабдителни, строителни и други видове кооперации. Кредитните кооперативи и популярните банки, образувани в страната, възникват по подобие на модела на Фридрих Райфайзен и са били опора за развитието на земеделието, занаятите и дребния бизнес както по селата, така и в града. Първият селски кредитен кооператив е основан в България през 1890 година, а първата градска популярна банка със статут на градски кредитен кооператив е образувана през 1903 година и е имала 33 членове. До края на Втората световна война в страната са работили 243 популярни банки, играещи ролята на градски кредитни кооперации и 2455 селски кредитни кооперации. Тези структури са управлявали капитал от 2,333 млрд. лева и членовете им са наброявали 3 510 141 души. Първият съюз на популярните банки е основан през 1915 година, а през 1942 година се образува и Висшия съюз на популярните банки. Само тези данни са достатъчни, за да се очертае първостепенната им роля във финансовия и банков пазар на страната. Нестабилното финансово състояние на повечето дребни земеделски производители и занаятчии, високите лихвени равнища на заемите получени от лихвари, дребната, разпокъсана поземлена собственост са главните причини за бързото и успешно развитие на тези кредитни институции.

След 1989 година и най-вече след започналата аграрна реформа, при която се разрушиха старите организационни структури и земята бе върната на старите си собственици в реални граници, възникна силна нужда от финансиращи организации, които да подпомогнат старта и развитието на новите организационни структури, работещи в земеделието. Традиционно земеделските производители, дребният бизнес в по-малките градове е със затруднен достъп до кредитите, предоставяни от търговските банки; пречка се явяват и тяхното по-високо лихвено равнище, нуждата от подмяна на остарялата земеделска техника и промишлено оборудване и др. Причина за негативното отношение от страна на банковата система са недостатъчно развитата клонова мрежа на търговските банки по селата и малките градове, липсата на компетентни кредитни инспектори със знания в областта на земеделието и съответните занаяти и услуги, по-високият кредитен риск за земеделските кредити, липсата на продукти, специално създадени и насочени за тази група клиенти и др. Тези причини обуславят нуждата от развитие на кредитните кооперативи като единна, неделима част от кооперативната и стопанската система на страната, като фактор, подпомагащ устойчивото развитие на дребния и среден бизнес по селата и по-малките градове.

В момента в България функционират 33 кредитни кооперации, с наименования „Взаимоспомагателни земеделски кредитни асоциации на частни стопани“ (ВЗКАЧС), които са регистрирани по Закона за кооперациите. Кредитните кооперации от този тип бяха създадени със средства по програма ФАР на ЕС. Съгласно финансовия меморандум /17/ между Европейската комисия и българското правителство утвърдената кредитна линия на програмата ФАР беше преобразувана в схема на земеделски капиталов фонд. През 1995 година по програма ФАР

стартира проект и бе подписан Меморандум за разбирателство по програма „Преструктуриране на земеделието“ между българското правителство и ЕС. Утвърдената кредитна линия от ЕС бе преобразувана в схема за земеделски капиталов фонд. Целта е изграждане на кредитни институции, чрез които да бъдат разпределени тези средства и предоставени на земеделските производители за производствени и инвестиционни нужди. Основно изискване за получаване на средствата по тази програма е те да бъдат предоставени под формата на дялов капитал на новоизградени кредитни кооперативи със статут, определен от Меморандума. Предоставен беше дялов капитал не по-малко от 500 000 лв. (около 10 000 екю в момента на основаването) и минимум 100 души членове, от които поне половината да са частни стопани. По този статут в страната бяха регистрирани по Закона за кооперациите 33 кредитни кооперации с наименование „Взаимоспомагателни земеделски кредитни асоциации на частни стопани“ (ВЗКАЧС), които съществуват и до момента. Дейността на кооперациите се регламентира в 17 на преходните и заключителни разпоредби на Закона за банките. Тези кредитни кооперации покриват територията на почти цялата страна и отпускат специализирани кредити на своите членове с насочено земеделско производство или преработка при ниско лихвено равнище и опростена и бърза процедура. Те се превърнаха в преки потребители на средствата от земеделския капиталов фонд. Тяхната дейност се ръководи от Национална федерация на кооперациите на ВЗКАЧС в страната. Новоизградените кредитни кооперации формираха своя уставен капитал от получени безвъзмездно субсидии от ЕС в размер на 13 270 652 лв. и от българското правителство – 4 325 225 лв. Частните стопани – членове на кооперациите, внесоха 1 849 004 лв. капитал или общата сума на капиталовия ресурс достигна 19 444 881 лв.

Нужно е да се отчете като положителна страна от дейността на тази схема и създадените с нейна помощ кредитни организации, че те покриват територията на цялата страна и отпускат специализирани кредити на своите членове с единствено предназначение земеделско производство или преработка на селскостопанската продукция. Друга тяхна положителна черта е прилагането на гъвкава схема при отпускане на кредитите, при която гратисният период и възстановяването на главницата са съобразени със спецификата на земеделския производствен процес и са в рамките на 6 до 18 месеца. Отпускането на кредитите става при преференциални условия (основният лихвен процент на БНБ плюс от 5 до 12 % на година) – с поръчителство на останалите членове на кооперацията и с обезпечение на недвижими имоти (дори и на село) – при инвестиционните кредити. Кредитните кооперативи имат възможност да определят лихвения процент съобразно типа на взетите кредити (за оборотни нужди или инвестиционни) или в зависимост от вида на отглежданите култури/животни.

Доказателство за изключително важната роля, която тези организации играят за устойчивото развитие на селските райони, са резултатите от дейността им за последните няколко години. През 2001 г. са отпуснати общо 4331 кредити на обща стойност 15 921 хил. лв., 4236 са за земеделски производители на стойност 15 296.14 хил. лв., а 95 са предназначени за проекти, свързани с преработка на селскостопанска продукция.

За първите шест месеца на 2002 г. са отпуснати общо 2556 кредита на стойност 9161.30 хил. лв., което е с около 10 % повече спрямо същия период за преходната година.

Основният им проблем обаче е, че съществуващото кооперативно законодателство не съответства напълно на тяхната дейност. Стандартните статутни, с които са регистрирани кооперациите, отразяват нормативната база към 28.09.1995 г., когато е подписан Меморандумът. До 1997 г. Законът за кооперациите позволяваше кооперативните членове да осъществяват влогоспестовна и кредитна дейност. За тази цел Общото събрание на съответния кооператив трябваше да основе взаимоспомагателна каса/кооперация, подчинена на кооперацията-майка. Тази дейност се явява допълнителна за кооперацията с оглед задоволяване нуждите на нейните членове. Според съществуващото законодателството кооперации, извършващи изключително кредитна и влогонабирателна дейност, не е възможно да съществуват. Изключение се направи само за 33-те кооперации, регистрирани според Меморандума. Липсата на ефективни механизми за мониторинг и контрол на операциите в кредитните кооперации съвпадна с рухването на множество финансови пирамиди през 1995-96 година. Този факт изигра ролята на катализатор за въвеждането на законодателство, ограничаващо тяхната кредитна и влогонабирателна дейност. В Закона за кооперациите в чл 36 се дефинира, че „... по решение на Общото събрание може да се образува взаимоспомагателна каса за членовете на кооперацията, като устройството и дейността ѝ се уреждат с правилник на Министерския съвет. Кооперацията по решение на Общото събрание и с решение на Българска народна банка при условия и по ред, уредени в специален закон, може да извършва влогово-кредитна дейност.“

Пречка за практическата реализация на тази идея за повишаване ефективността на кредитните кооперации се явява липсата към настоящия момент на правилник, приет от Министерския съвет, и на специалния закон за дейността на тези кооперации, както е посочено в алинея 3.

Кредитните кооперации като финансови институции е нужно да спазват законодателната рамка, определена за всички организации, извършващи влогонабирателна и кредитна дейност. В момента по Закона за банките, ал. 1, само акционерни дружества могат да бъдат финансови институции. Също така съгласно чл. 2, че „Разпоредбите на този закон не се прилагат за..... Взаимоспомагателни каси към кооперации, които предоставят заеми само на член-кооператори за сметка на направени от тях вноски и средства на кооперацията.“ Единствено в Преходните и заключителни разпоредби 17 се определя, че „Взаимоспомагателните кредитни кооперации на частни земеделски стопани, създадени по схемата за земеделски капиталов фонд съгласно сключени договори между правителството на Република България и Комисията на Европейския съюз за усвояване на предоставени безвъзмездно финансови средства, могат да предоставят кредити на своите членове при условията на тези договори, без за това да е необходимо разрешение (лицензия) на Централната банка“. Пречка пред дейността на кредитните кооперации е и фактът, че това допълнение не създава възможности за ускорено увеличаване на капиталовия ресурс на кредитните кооперации и не специфицира начина и пътя, по който тези институции ще се развиват. След влизането в сила през 1997 година на промените в Закона за кооперациите кредитни-

те кооперации бяха лишени от възможността да извършват влогоспестовна дейност за своите членове.

Тези несъответствия с нормативната уредба в момента са причина кредитните кооперации да не могат да функционират пълноценно и поради изчерпване на средствата те могат единствено да разчитат да продължават дейността си, като раздават кредити само от средствата, върнати от други членове. На практика увеличението на капитала пък става само за сметка на новоприети членове, но при задължителното условие за увеличаване на първоначалната вноски.

Като цяло кооперативното законодателство в тази област се характеризираше със следните слабости:

- липса на специални изисквания относно членство, дялове и други условия за регистрацията и дейността на кредитните кооперативи;
- липса на контролни механизми, свързани с дейността (отговорности и доклади към външни институции – БНБ, одитори);
- липса на възможности за развитие – влагодонабителната и кредитната дейност бе разрешена само за членове на кооператива, което лишава кооперациите от възможността да набират допълнителни ресурси и да разширяват своята дейност.

3. Състояние и проблеми на функционирането на търговските кооперации в земеделието

Търговските кооперации за пласмент и реализация на продукцията, за снабдяване със суровини и материали, за преработка на продукция са едни от първите създадени кооперации в земеделския отрасъл в България с цел подпомагане и улесняване индивидуалните производствени процеси. В средата на 30-те години на 20 век тези кооперации са били на второ място след кредитните кооперации. В края на 1934 г. от общо 1335 кооперации 165 са били потребителни и 514 – за общи доставки, продажба и преработка. /3/. Както се посочва от някои автори /10/, разпространена практика в страната е било участието в няколко вида обслужващи кооперации от страна на частните земеделски производители и земеделските производствени кооперации. Най-широко място са намирали кооперации за снабдяване със семена, препарати, фуражи, торове, машини и тези за реализация на произведената продукция, най-вече при покупката на хлябно и фуражно зърно и на зеленчуци и плодове.

Засега у нас са много слабо застъпени тези видове кооперации в земеделския сектор – изградени са само при производството и реализацията на сортове посадъчен материал и то главно при картофите и при някои зеленчукови семена. Тяжното изграждане е осъществено по съвместни програми с участие на страни членки на Европейския съюз /18/. По тази схема на финансово съучастие уставният капитал на търговските кооперации се състои от две части – дялов капитал, внесен от член-кооператорите и дялови субсидии, предоставени от Европейския съюз. Идеята е пласментните кооперации да осъществяват не само обща реализация на продукцията на своите членове, но и първична заготовка, преработка, съхранение и транспорт на земеделските продукти. Реализацията става по цени на едро и в този случай те играят ролята на посредници между производителите и тържищата, имащи възможности поради по-големия и регулярен обем на дос-

тавките да постигнат по-добри изкупни цени. Дейността на снабдителните кооперации е пряко зависима от сезонността на земеделското производство и неговия високо рисков характер. Снабдяването с торове, семена, препарати и др. средства има изцяло сезонен характер, предопределя и неравномерното разпределение на нужните финанси през годината. Тези кооперации изпълняват ролята на внедрители на нови сортове, на достиженията на агрономическата наука, предлагайки и налагайки ги на своите членове земеделски производители. От друга страна, рисковият характер на земеделското производство възпрепятства земеделските производители да са изрядни платци на снабдителните кооперации и води до влошаване на финансовото им състояние, като пречи на тяхното по-нататъшно разпространение.

Зависимостта от финансовото подпомагане от европейски програми се явява и основна слабост на този тип кооперации и възпрепятства увеличаването на техния брой. След изчерпването на финансовите средства по тези програми, поради по-слабите мениджърски качества на повечето ръководители, поради тежката икономическа и финансова ситуация през 1996-1999 година голяма част от тези кооперации прекратиха или са на път да прекратят своята дейност, или са с недобри финансови показатели.

II. ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ И ПРЕПОРЪКИ ЗА БЪДЕЩО РАЗВИТИЕ НА КООПЕРАТИВНИТЕ СТРУКТУРИ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

1. Насоки за развитие на земеделските производствени кооперации в контекста на пресъединяването на страната към Европейския съюз

Сегашното организационно и икономическо състояние на кооперациите показва, че тяхното успешно развитие е свързано с преодоляване на съществуващата разнородност на интересите на членуващите в тях и разпределението на ползите от дейността. Решаването на тези проблеми е възможно чрез усъвършенстване на кооперативния статут и или чрез замяна на кооперацията с друга форма на сдружение.

Промените в организационния статут на земеделските производствени кооперации с голям брой член-кооператори, които живеят в други населени места, е възможно да предвиждат диференцирани права на техните членове по отношение участието им в управлението.

Вариант е лимитиране на относителния дял на членуващите в кооперацията без трудово участие или диференциране правото на глас в Общото събрание. Възможно е и ограничаване на кръга от управленските решения, с които участват тези кооператори при определяне на производствената структура на кооперацията и при утвърждаване схемата за разпределение на кооперативния доход. Членуващите с труд и капитал биха могли да имат право на по-голям брой гласове, а неработещите да останат с един глас и т.н., по подобие на френския опит. Възможно е да се приеме вариант за задължително трудово участие на членовете, като преди това на членовете без трудово участие се изплати стойността на дяловия им капитал и се променят уставните норми за членство в кооперацията.

На следващо място е изграждане на кооперации с членове само поземлени собственици, които ползват наемен труд и собствен или наемен управленски персон

нал. Уставът на тези кооперации следва да предвижда и диференцирани норма за регулиране отношенията между колективните управленски органи и наемния мениджърски изпълнителски персонал. Поземлените собственици е възможно да се обединяват с цел създаване на първични производствени кооперации със запазени частни семейни стопанства и обобществена част от земята, на която ще осъществява съвместно кооперирано производство или услуги, или като земята се запази в първоначалните и граници, а се обобществят останалите производствени фактори /14/. С общи средства и капитал тези производители ще организират съвместни кооперации с предмет обслужваща, търговска и кредитна дейност, като използват досегашните си общи парични фондове, складова база, хладилни помещения, манипулационни пунктове и др. на съществуващите производствени кооперации.

Много от противоречията между различните групи кооператори могат да се разрешат с преобразуване на кооперациите в ограничено отговорно дружество. За целта е нужно уставният капитал на дружеството да се раздели на дялове и разпредели по съдружници на базата на дяловото участие. Възможно кооперацията да се преобразува в кооперативно-акционерно съдружие, като делът на кооперацията е 51 %, а останалата част от дяловия капитал се разпредели на акции. Това ще позволи да се привлече външен капитал.

Ефективното развитие на земеделските производствени кооперации е свързано с промяна на производствената им структура, с разширяване на производствената им специализация към по-интензивни производства, както и интеграция на производството на земеделски продукти с тяхната преработка, маркетинг и търговия. Желателно е те да се ориентират към ограничаване на относителния дял на зърнените и маслодайните култури, към нарастване дела на нетрадиционните, но търсени и с гарантиран пазар култури (органично отглеждани продукти, билки и др.), и към производството на животновъдни продукти с цел ликвидиране на сезонността в получаването на приходи и осигуряване на заетост на работната сила. С оглед минимизиране на риска от производствената дейност е нужно да се увеличи обемът на продукцията, за която има сключени предварителни договори за реализация.

Успешното функциониране на земеделските производствени кооперации е свързано с диверсификация на основната дейност и/или замяната ѝ изцяло с обслужващи дейности. По този начин съществуващите производствени кооперации постепенно могат да се преобразуват в съдружения на производители, каквито са преобладаващата част от кооперациите на страните от ЕС или съществували преди 1944 година всеотраслни кооперации. Този вид кооперативни съдружения имат перспектива да извършват снабдителни, търговски, кредитни, застрахователни и други дейности, които са от общ интерес на техните членове – фамилията земеделски производители. Отделният производител при тази ситуация е възможно да членува едновременно в различен брой кооперации, които на „входа“ и „изхода“ на неговото стопанство ще му осигуряват разнообразни услуги и консултантска дейност. Изграждането на цялостна мрежа от многообразни обслужващи дейности в отделните селски райони на страната води до повишаване ефективността на непосредствената производствена дейност и до намаляване на риска от неопределеното и разнопосочно действие на външната бизнес среда, в която функционират земеделските производители.

Нужно е да се вземе под внимание факта, че голяма част от земеделския сектор се снабдява от локални и регионални пазари. Съществуващите земеделски стопанства на частни стопани в страната в преобладаващата си част са гребни, без реални шансове за бъдещо засилване на тяхната пазарна ориентация, но пък са с изключително важна социална роля в осигуряването на заетост и средства за препитание на домакинствата на техните собственици. Поради тези причини към тези локални пазари няма голям интерес от страна на големите търговски фирми, което създава пазарна ниша за развитие на кооперативната дейност в тази сфера. Това, от своя страна, налага промяна в институционалната рамка, която да даде възможност да се прилагат на практика предимствата на кооперативната организационна форма при осъществяването на тези дейности. По този начин създаваната продукция от частните земеделски стопанства ще може да е с достатъчна степен на стоковост и нужната партидност и ще доведе до получаване на икономии от мащаба, тъй като ще се съвместява и производство и реализация на по-високи цени.

Пазарната преориентация на земеделските производствени кооперации следва да се насочи и към тяхната вертикална интеграция с преработващата промишленост като се засилят инвестиции в агроиндустрията. Възможно е кооперациите постепенно да изкупуват дялове или да създават други форми на сдружения с предприятията от преработващата сфера, което ще позволи да се получи допълнителна добавена стойност и ще подсили пазари за произвежданата продукция.

Заедно с организационните преобразувания бъдещото развитие на земеделските производствени кооперации ще зависи и от държавната политика към тази организационна форма. Това изисква да се подготви и приложи на практика цялостна стратегия за стабилизиране на кооперативната организационна форма в земеделието, което налага с нейното разработване и практическо приложение да бъдат ангажирани Министерството на земеделието и горите и представители на Министерството на труда и социалната политика, на Министерството на финансите, на Министерството на регионалното развитие и благоустройството, представители на кооперативните съюзи, браншови организации на производители и преработватели, научни работници. Следва да се преодолеят обществено създаденият негативизъм към нейното развитие и по-нататъшно усъвършенстване. Успоредно с изброените възможни решения ще се създадат по-добри предпоставки и за повишаване на пазарната адаптивност и ефективността от дейността на кооперациите, което ще допринесе и за бъдещото развитие на аграрния бизнес в България.

2. Насоки за развитие на земеделските кредитни кооперации

Кредитните кооперации и тяхната асоциация е нужно по-действено, по-пълно и по-всеобхватно да създават стабилни връзки с банковата система, като въведат принципите на банковото управление при дейността на кредитните кооперации от страна на БНБ. По-стабилните връзки между кредитните кооперации и банковата система е възможно да се реализират чрез въвеждането на:

- банково ръководство върху дейността на кредитните кооперации от страна на БНБ;

- разрешаване на влогонабирателната дейност и улеснен достъп до вътрешнобанковия пазар;
- забрана за извършване на банкови транзакции, включително и парични транзакции.

Желателно е едinodeйствието между кредитните кооперации и банковата система да е насочено към промяна на съществуващото банково законодателство с цел разрешаване влогонабирателна дейност на паричните кооперативи. Централната банка следва забъдеще да издава пълен банков лиценз на кредитните кооперативи, което ще позволи търговските банки да не са в облагодетелствана позиция относно влогоспестовната дейност, особено в селските райони. Възможно е първоначално влогосъбирателна дейност да се разреши само на кооперации с по-голям брой членове и с размер на дяловия капитал над определен минимум. Управленският и финансов риск за кредитните организации ще се повиши, но с ясни правила, постоянен контрол и действена техническа помощ от страна на БНБ той може да бъде минимизиран. Възможен е и друг вариант – промяна на Закона за банките, като към финансовите институции наред с акционерните дружества се добавят и паричните кооперативи или като се създаде специален закон за тях, каквато е практиката в Полша, Литва, Латвия.

Всяка година кредитните кооперации заделят 20 % от вноските на членовете са за фонд „Резервен“ след изплащане на данъците. Тези средства се заделят след облагането с данък, докато при банките тези средства се провизират преди облагането с данък и се считат като данъчна преференция. На практика отпускането на кредити от страна на банките или кредитните кооперации трябва да става по еднакви правила, което означава, че кредитните кооперативи е нужно да имат възможността да се възползват от тази банкова преференция.

За защита на капитала и влоговете на членовете на кооперацията от загуби и за осигуряване на финансова помощ за стабилизирането на дейността на кредитните кооперации е необходимо да се регламентира изграждането на Национален кооперативен стабилизационен фонд. Тази организация следва да функционира по правилник, утвърден от БНБ, като в него са фиксирани вноските, които отделните кооперации ще внасят, и реда и начина за подпомагане на кредитните кооперации.

Особеност на сегашната кредитна дейност на ВЗКАЧС е и това, че могат да отпускат кредити само на лица, които са едновременно частни стопани и членове на кооперацията. Приоритетно се финансира земеделската дейност, а изключения се допускат само за финансиране на малки преработвателни предприятия, собственост на член-кооператори. Има ограничения при кредитирането на различните видове селскостопански производства. Не могат да се финансират тютюневото производство, отглеждането на маслодайни култури, както и на някои технически култури. Необходимо е законовите рамки да бъдат разширени и се позволи да се включат за финансиране всички производства и дейности на членовете при условие, че кооперацията поддържа ликвидни средства и управлява вземанията и задълженията си в съответствие с падежите така, че да няма забавяне на плащанията. За целта в Устава на кооперацията управлението на ликвидността следва да е дефинирано с отделни правила, обособени в отделен раздел. Нужно е да се фиксира размерът на отпускания кредит, който не бива да надхвърля определен процент от собствения дялов капитал на получателя.

Проблем за част от кредитните кооперации се явяват и слабите мениджърски качества и липсата на опит и подходящо образование на част от персонала, работещ в тях. Нужно е кооперациите с достатъчен размер на капитала да могат да назначават изпълнителен директор, към който да има помощен орган – стопански съвет, и назначени функционални специалисти и експерти. Изпълнителният директор е необходимо да има правомощия да внася за преразглеждане решенията на управителния съвет, които противоречат на закона и на решенията на Общото събрание на кооперацията.

За да функционират ефективно и да се развиват стабилно и да спомагат за устойчивото развитие на селските райони, се налага кредитните кооперации да се ръководят методически от единен национален орган, който да е под ръководството на БНБ (по подобие на Германия и Австрия). Тази управленска структура трябва да е регистрирана по Закона за юридически лица с нестопанска цел, като неговият бюджет се набира от встъпителни и текущи годишни вноски от членуващите в него кредитни кооперации, от средства и от предприєдинителните фондове на ЕС. Нужно е тя да извършва лицензионна дейност при учредяване на нови кооперации и контрол върху дейността на съществуващите. Към нея следва да се формира и кооперативния стабилизационен фонд, който да изпълнява защитна функция на капитала и на членуващите в него кооперации.

С поставянето дейността на кредитните кооперации на стабилна и непротиворечаща си законова уредба ще се създадат необходимите предпоставки за икономическото и финансово укрепване на тяхната дейност и съществуване и те ще станат финансова опора за устойчивото развитие на селските райони и на функциониращите в тях аграрни организации.

3. Насоки за развитие на дейността на търговските кооперации

Изграждането на нови търговски кооперации е възможно да стане като се преобразуват някои от сегашните действащи производствени кооперации. Тогава производствената дейност може да се организира от фамилните стопанства на досегашните член-кооператори или от производствени сдружения, организирани от собствениците на земя. С общи средства и дялов капитал тези производители могат да организират съвместна търговска дейност, използвайки досегашните общи фондове под формата на складове, хладилни помещения, помещения за манипулация и заготовка на продукцията.

Положителна роля за изграждане на търговски кооперации може да окаже програма САПАРД и мерките, предвидени за институционално и организационно изграждане и укрепване на организации на производителите по мярка 04. Подходяща форма за тяхната организация са търговските кооперации, с чиято помощ се преодоляват липсата на умения по маркетинг, както и ниската партидност на индивидуалните производители, съдейства се за постигане на справедливо ценообразуване и се подпомога установяването на устойчиви търговски контакти между производители и преработватели, което създава възможности за повишаване на цените и подобряване на качеството.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Интегрирането на кооперациите от даден вид (кредитни, потребителни, маркетингови, трудово-производителни, земеделски и др.) е ключов момент в превръщането на кооперативните организации в земеделието във финансово стабилни и конкурентоспособни структури. Малките и средните по размер кооперации имат по-високи разходи за управление и производство в сравнение с големите международни компании. Този недостатък може да бъде преодолян чрез интегриране на функциите в общи организации поради постоянния контрол върху разходите, осъществяван от техните членуващи организации. Тези структури (асоциации, съюзи) могат да бъдат изградени с децентрализирана организационна структура като в Австрия или с централизирана такава по подобие на Германия.

От друга страна е нужно да се разшири базата за сътрудничество и едinodeйствие между различните видове земеделски кооперации (снабдителни, производителни, обслужващи и др.) с оглед преодоляване предизвикателствата на съвременната икономика. Това едinodeйствие и сътрудничество е възможно да се осъществява на териториален/регионален или на проектен принцип с цел засилване конкурентоспособността на кооперативната форма на организация. От първостепенна важност е укрепването на едinodeйствието между кредитните и земеделските кооперации както на регионален принцип, така и чрез стиковане интересите между Федерацията на кредитните кооперации и Съюза на земеделските производствени кооперации. По този начин ще се улесни организацията на земеделската производствена дейност и ще се повиши нейната ефективност.

Една от причините за засилване на едinodeйствието на различните фирми на кооперация в земеделието е глобализацията. Тя води до по-ниски транспортни разходи, до разделяне на производството от консумацията, до появата на конкуренция не само от страна на други земеделски производители, но и конкуренция от страна на градската работна сила. Либерализацията на Общата европейска аграрна политика е друга основна причина за засилване взаимодействието на различните кооперативни структури. Системата на субсидиране на земеделското производство се променя от подкрепа на цената към плащане по единна схема за площ. Това ще доведе до по-лесен пазарен достъп до вътрешния пазар на вносни продукти. Стратегическите партньорства между кредитни, производствени, маркетингови и др. кооперативи ще позволи да се повиши конкурентоспособността им при предлагането и реализацията на стоки и услуги и ще засили тяхното пазарно присъствие и роля, техните приходи. Нарастването на концентрацията в сектора за търговия на дребно подтиква кооперативните структури в земеделието към едinodeйствие. На пазара на дребно големите търговски компании елиминираха посредниците и търгуват директно с производителите, което налага те да им предлагат продукти с постоянно качество, в достатъчно количество и те да са често обновявани. Този факт принуждава производствените кооперации да се обединяват, за да могат да предложат достатъчно по обем продукция. За техния успех е жизнено важно те да имат добри връзки с маркетингови кооперации или да са създали такива, които да могат да извоюват достойни условия за производителите. За да осъществят своята дейност, производствените кооперации се нуждаят от финансовата подкрепа на кредитните кооперации, с които трябва да формират стратегически альянс. Кооперативните структури

имат опит в подпомагането на малките и средни предприятия да изграждат бизнес формирания и мрежи, чрез които да развиват общи услуги и да достигнат критичната маса, необходима за достъп до обществените пазари и за постигане на ефект от мащаба. По този начин в условията на все по-нарастваща конкуренция тези предприятия изпълняват ролята на договарящи се страни и едновременно с това запазват независимостта си и контрола върху своите дейности.

От съществено значение е засилването на контактите и реалната обща дейност на кооперациите в земеделието с различни неправителствени организации, работещи в областта, в която са активни кооперациите, и имащи общи цели с тях. На много места локални неправителствени организации работят върху проекти за подобряване на само на бизнес средата, но и на цялостната жизнена среда, което ги доближава до голяма степен до иманентните цели на всяка кооперативна организация и е много добра база за изграждане на сътрудничество с тях. Пример за подобна форма на сътрудничество е проектът на Програмата на ООН за развитие „Устойчиво развитие на селските райони“ в 11 пилотни общини с преобладаващ земеделски и горски облик. Подкрепя се устойчивото развитие на селското и горското стопанство, туризма. Дейностите по проекта засилват капацитета на общинското самоуправление, на земеделските стопани, на гребните и средните предприемачи, на неправителствените и браншовите организации и кооперациите да се изградят като лидери за развитието на района. За целта се предоставят безвъзмездни средства и микрокредити за създаване на заетост и природосъобразни нови инициативи, които след реализацията си да насърчават иновациите и да създават алтернативна заетост.

В епохата на засилена глобализация от съществено значение е възможността за създаване и развитие на локални ефективни и устойчиво функциониращи предприятия, които вземат под внимание социалните и обществените нужди. Поради тази причина кооперативната форма на организация има своето място в съвременния свят, защото тя създава възможности за устойчиво развитие на регионите и обществото при спазване на кооперативните принципи, на които иманентно са присъщи и социални функции. Развитието на кооперативната система в земеделието ще позволи броят на кооперациите по света – 900 000, и техните членове – над 500 милиона, от над 100 страни да не намалее, а напротив да се увеличи.

Литература

1. Андреев, Н., Единодействието на националните кооперативни съюзи в Р България, сб. „Единодействието на националните кооперативни съюзи“, С., 2005, стр. 14.
2. Дойчинова, Ю., Поведенчески проблеми на функционирането на земеделските производствени кооперации, сп. „Икономика на селското стопанство“, 1995, бр. 7-8.
3. Дойчинова, Ю., Традиционни концепции за кооперативната организация и проблеми на съвременната българска производствена кооперация, Международна научно-практическа конференция „Проблеми на кооперациите, малкия и средния бизнес“, С., УИ, 2001.
4. Кънева, Кр., Модел за изследване на земеделските производствени кооперации, С., Икономика и управление на селското стопанство, бр. 3, 2000.

5. Кънчев, Ив., Развитие на аграрните организационни структури, С., Агробизнесинформ-ЕООД, 1998.
6. Кънчев, Ив., Дойчинова Ю., Земеделски кооперации, Стопанство, 2000.
7. Кънчев, Ив., Дойчинова Ю., Анализ и предложения за усъвършенстване на функционирането на производствените структури в земеделието, в "Макроикономическа среда, аграрна политика и производствени структури в земеделието през преходния период, Тема НИД, УНСС, 1997.
8. Кънчев, Ив., Дойчинова Ю., Сравнителен анализ на функционирането на частните организационни структури в аграрния сектор, Тема НИД, УНСС, 2000.
9. Кънчев, Ив., Ю Дойчинова, Земеделската производствена кооперация в условията на взаимодействие с кооперативната система в България, сб. „Единодействието на националните кооперативни съюзи“, С., 2005, стр. 58.
10. Кънчев, Ив., „Търговски/маркетингови кооперации в земеделието“, сп. „Управление и устойчиво развитие“, С., бр. 1-2, 2000, стр. 55-58.
11. Михайлов, М., Земеделската производствена кооперация в България – предпоставки, недостатъци, възможности за развитие, сб. „Кооперациите и реструктурирането на аграрния сектор в България, Пловдив, 1999.
12. Михайлов, М., Земеделската производствена кооперация в България – предпоставки, недостатъци, възможности за развитие, сб. „Кооперациите и реструктурирането на аграрния сектор в България, Пловдив, 1999.
13. Земеделска кооперация, бр. 3, 2003, Национален съюз на земеделските кооперации в България.
14. Статистически справочник, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004 Национален статистически институт.
15. Структура на земеделските стопанства в България през стопанската 1999/2000, Министерство на земеделието и горите, Агростатистика, №14 – юни 2001.
16. Закон за кооперациите, 2003.
17. „Реструктуриране. Меморандум за разбиране по програма на земеделието“, подписан от Българското правителство и ЕС.
18. Аграрен доклад, МЗГ, С., 1999.
19. Barton, D., What is a Cooperative?; Principles, in Cooperatives in Agriculture (D. Cobia-Editor), 1989, Prentice-Hall.

НАСОКИ ЗА РАЗВИТИЕ НА КООПЕРАЦИИТЕ В БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

Резюме

Цел на разработката е да анализира и оцени специфичният механизъм на функциониране на съвременните кооперативни структури в земеделието и на тази база да посочи възможни решения и препоръки за бъдещото им развитие в периода на присъединяване на страната ни към Европейския съюз. На тази основа се предлагат варианти за усъвършенстване на кооперативния организационен статут, възможни конкретни решения за преобразуване и реструктуриране на земеделската производствена кооперация в обслужващи земеделски кооперации, които с общи парични фондове и оборудване ще осъществяват машинни, търговски и кредитни услуги на фамилните земеделски стопанства на техните член-кооператори, както и насоки за развитие на земеделските кредитни кооперации.

TRENDS FOR DEVELOPMENT OF BULGARIAN AGRICULTURAL COOPERATIVES

Summary

The purpose of the paper is to analyze and assess the specific mechanism of functioning of the contemporary cooperative structures in agriculture and on this basis to offer potential solutions and suggestions for their future development in the EU pre-accession period. On this basis are depicted variants for enhancing the organizational cooperative statute, concrete solutions for transforming and reconstructing the agricultural productive cooperatives in service agricultural cooperatives which with common money funds and equipment will provide mechanical, trade and credit services to family agricultural farms of the cooperative members, and are suggested trends for the development of credit cooperatives.